

УДК 811.161.2:81'374

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК- ДОДАТОК ДО «ЕНЕЇДИ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО: БІЛЯ ВИТОКІВ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

КОЗИРЕВА
Зінаїда Георгіївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу лексикології, лексикографії та
структурно-математичної лінгвістики
Інституту української мови НАН
України,
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: zinaidakozyreva@hotmail.
com
ORCID: 0000-0002-6880-3067

Zinaida
Kozyreva,

PhD in Philology, Senior Researcher
of the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural and
Mathematical Linguistics, Institute of
the Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: zinaidakozyreva@hotmail.
com

Статтю присвячено аналізу лексикографічного доробку зачинателя нової української літературної мови І.П. Котляревського. Зроблено спробу простежити вплив на наступні українські лексикографічні праці «Словаря Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Енеидѣ и многихъ иныхъ въ Малороссии употребительныхъ, исправленный словами для четвертой части» І.П. Котляревського. Невеликий за розміром (1125 слів) і складений в основному до тексту одного твору додаток до «Енеїди» цінний і як перший українсько-російський словник з реєстром лексики нової української літературної мови, і як зразок для складання аналогічних словників при різних виданнях. Підкреслена роль Івана Котляревського як зачинателя і фундатора української авторської лексикографії у зв'язку зі створенням словника мови творчої особистості.

Ключові слова: лексикографія, лексикографічний стандарт, авторська лексикографія, словник мови творчої особистості.

На відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 р. українська громадськість наголошувала: «Слово стало Ділом». Так високо оцінив український народ внесок

свого великого співвітчизника в національну культуру і як письменника-новатора, і як мовознавця-лексикографа.

Творчість Котляревського припадає на кінець XVIII століття, коли почався активний процес становлення нової української літератури, тісно пов'язаний з розвитком української літературної мови [Москаленко 1961: 28]. Новий етап в історії української літератури, що спиралася на якомога повне і об'єктивне використання скарбів української загальнонародної мови, відкрила «Енеїда» І. Котляревського, перше видання якої побачило світ 1798 року в Санкт-Петербурзі.

Сатирично-гумористичний план бурлескного жанру «Енеїди» і пов'язаний з ним відповідно до стилєвих настанов твору лексикон з народної мови потребував спеціального пояснення деяких маловідомих читачеві слів. Додане до першого видання «Собраніє малороссійськихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ...» містило 972 слова, словничок до третього видання розширено ще на 153 позиції. Це головним чином лексика: побутова (*барило, барканъ, боклагъ, бундюгъ, ваганы, волокъ, ганчирка, глекъ, дзигари, дзигликъ, дѣжа, дѣжка, жлукто, кадки, казанъ, кварта, коць, ко[у]зубенька, кульбака, кухликъ, ложко, макитра, макогонъ, обценъки, помело, прасъ, ридванъ, ручникъ, тертушка, цеберъ, штопка*), зокрема назви страв (*блинець, бублики, буханецъ, вышкварки, галушки, глевтякъ, кваша, кендюхъ, кныши, пампухи, мандрики, капама, кибабъ, кныш, коржъ, кулѣшъ, локишина, мандрики, отрибка, пavidло, пампухи, перепичка, печеня, потрухъ, пундики, путря, пѣрникъ, рябко, сластіони, смалець, стовпци, суццики, тетери, товченики, хляки*), напоїв (*варенуха, запѣканная, сировець, чихилдиха, чвиръ*), а також назви одягу та спорядження – жіночого (*запaska, караблукъ, ковтки, кунтушъ, намысто, очыпокъ, панчохи, серпанокъ, хустка*) і чоловічого (*байбаракъ, бриль, бурка, галанци, гаманъ, жупанъ, закарваши, капелюхъ, кресало, кучма, либерія, свита*), назви взуття (*выступци, патынки, постолы, пришивы, халява, чоботы, шкарбанъ*), зачісок (*джерегели, дробушечки*).

Відображена у словнику також лексика, пов'язана з розвагами. Це назви народних пісень (*веснянки, зубъ, Ой ньенька*), ігор (*дамки, журавль, крагли, панасъ, пашокъ, свинка,*

хлюсть), танців (*вегера, гайдукъ, гоцакъ, халяндра*). Широкий ряд слів на позначення осіб за родом занять – *бондарь, броварь, гонтарь, гончарь, дзигармистерь, залѣзнякъ, знахорь, золотарь, интеллигаторь, ковадло «коваль», котлярь, кравець, кухарь, муривицикъ, мѣрочникъ, наймитъ, наймичка, перекупка, римарь, рѣзникъ, склярь, тертишникъ, шаповаль, швецъ, рычка*. Серед історизмів військова (козацька) лексика (*бунчужный, бунчуковые товарищи, гармата, компанійци, пикинеры, ручница, списъ*). Зафіксовано власні імена: жіночі (*Ганна, Гапка, Стеха*) та чоловічі (*Грицько, Исько, Лесько, Овсѣй, Олешко, Омелько, Опанасъ, Остапъ, Панасъ, Панько, Пархомъ, Педько, Свиридъ, Стецко, Юрко, Фесько, Харько, Яцько*), а також біблійні (*Муйсей*). До власних імен, пов'язаних зі східнослов'янською історією, додано спеціальне пояснення (*Гаркуша, извѣстный малороссійскій разбойникъ*).

До поданих в алфавітному порядку слів (у більшості ненаголошених) автор застосував різноманітні способи пояснень. Так, українське слово пояснене одним російським словом або словосполученням (*бондарь, обручникъ, бочарь; бундогъ, пастушья котомка*), декількома російськими синонімами (*загинуть, пропасть, погибнуть*), описовою конструкцією (*бедренець, родъ травы; золотарь, серебряныхъ и золотыхъ дѣлъ мастеръ; товченики, кушанье съ щучьею начинкою; клунокъ, съ платьемъ и другими вещами*), часто – з вказівкою на територіальну приналежність реалії (*ковтки, называются въ степныхъ мѣстахъ серги; рябка, запорожское кушанье; баганы, корытца изъ которыхъ ѣдятъ козаки*) або на обценне значення (*ланци, бранное слово*), відзначаємо також застосування описової конструкції з додаванням однослівного відповідника (*потылишникъ, ударъ по затылку, тумакъ; починокъ, полное вертено напряденныхъ нитокъ, початок*).

Щодо іншомовних слів здебільшого (переважно це запозичення з німецької мови, полонізми та латинізми) зазначено їх походження як за допомогою слова-етимона (*блискавици, нѣм. сл. Blitz молнія; броварь, нѣм. сл. Braner пивоварь*), так і без нього (*крамъ, нѣм. сл. мѣлочные товары; лясъ, польск. сл. лѣсъ; окуляры, лат. сл. очки*). Нерідко при таких словах подано розлогі пояснення (*лантухъ, нѣм. сл.*

Landtuch, більшіє куски толстаго холста, употребляемаго въ деревенскомъ быту, наипаче для перевозки ржи, овса и пр.).

Характерне тлумачення багатозначних слів. Укладач словника-додатка зауважує, що існує загальноприйняте вживання назви ('кромѣ обыкновеннаго значить еще') і те, з яким слово вжите в тексті, пор.: *товарь*, кромѣ обыкновеннаго значить рогатый скоть; *стихь*, кромѣ обыкновеннаго значить еще урокъ). Почасти різні лексичні значення подано без поділу: *дуля*, родъ продолговатой груши, шишъ; *куделя*, мычка, часть льну, приготовленнаго для пряжи, насмѣшливымъ образомъ такъ называютъ еще шиньонъ; *тупица*, тупый топоръ, тупая голова. Зазначено переносне значення слів (*басовать*, въ перен. см. гордо выступать; *волось*, въ переносномъ смыслѣ ноготь), також виділено варіанти (*веселка* или *оселка*, радуга; *возокъ* или *визокъ*, родъ карточной игры; *паперь* или *папирь*. Лат. сл. Раругус бумага).

Наявну в словничку фразеологію подано в різний спосіб: а) після заголовного слова (*гайдукъ*, *садить гайдука*, танцовать вприсядку; *вирва*, *въ три вирвы*, въ три-шеи) або перекладу заголовного слова (*квапится*, *польститься*; *я не покваплюсь на тебе*, я не посмотрю на тебя; *ледащо*, *негодяй*; *пуститься въ ледащо*, *здѣлаться негоднымъ*); б) без перекладу слова (*выступци*, *туфли*, *попросить на выступци*, показать кому дверь); в) після іншомовного відповідника (*кепъ*, польск. *дуракъ*, *играть въ кепу*, *играть въ дурака*); г) після фразеологізму як реєстрової одиниці однослівним російським відповідником (*берега пуститься*, *уныть*) або фразеологізмом (*оскилками дивиться*, *сентябромъ глядѣть*; *пробу кричатъ*, *карауль кричатъ*; *бебехи надсадить*, *отвалить бока*; *повну випить*, *потерпѣть бѣду*).

Словничок-додаток репрезентує синоніміку української мови з перевагою простонародних емоційно-знижених слів: *базикать*, *балакать*; *баляндрасы*, *балясы*; *бовдурь*, *гольтяпа*, *дурень*, *дундукъ*; *волоцюга*, *бахурь*, *гульвиса*, *мандріоха*; *потѣпаху*, *шлюндра* тощо.

Трапляються у словничку і помилки: *друкарські* (*роздовти* зам. *роздовбти*; *рощовати* зам. *рощовпати* [розчовпати], *Панисъ* зам. *Панасъ*, *юрта*, *толпа* зам. *юрма*), акцентуаційні

(манóвцемъ, мánдровать). Є неточності в перекладі (*розгáрдiяшь*, розкошество; *сумно*, страшно, ужасно; *куринь*, часть огорода; *довбать очи, колупать глаза*). Засвідчуємо подання біля реєстрового українського слова українського ж відповідника (*ватажокъ*, приводець; *панталикъ*, глуздъ), помилкову варіантність («*морозъ гречій*, морозъ сильный» як реєстрова одиниця і «*морозъ гречный*, морозъ сильный» при реєстровому прикметнику «гречный»).

Цей українсько-російський словник-додаток до першого твору нової української літератури став не тільки зразком першого українського словника вже не книжної, а живої народної мови, а й взірцем для укладання подібних словників. Аналізована праця ще не мала свого самостійного значення з погляду лексикографії, але прислужилася для укладання великих словників української мови, які спиралися на ті тлумачення, які подавали їхні автори при різних творах. Так, О. Павловський, автор другої праці з лексикографії нової української літературної мови «Краткій малоросійский словарь» (1818) хоч і не вказує серед джерел словничок-додаток до «Енеїди», але згадує про схвальне сприйняття читачами цього твору, що дає підстави припускати використання автором праці І. Котляревського. На це вказує й зіставлення слів з реєстру обох лексикографічних праць, які місцями майже повністю збігаються. Так, з 21 реєстрового слова на літеру Х (у «Словарі...» І. Котляревського таких 29) 18 майже повністю повторюють словник автора «Енеїди», наприклад: *халява*, голенище (К) – *халя́ва*, голенище (П), *харпакъ*, бѣдняга (К) – *харпа́къ*, бѣдняга (П), *хвороба*, болѣзнь (К) – *хороба́*, болѣзнь (П), *хиба*, развѣ (К) – *хиба́*, развѣ (П), *хлопець*, мальчикъ и молодець (К) – *хлопе́ць*, мальчикъ (П), *хутко*, немедлѣнно, скоро (К) – *ху́тко*, скоро (П), *хустка*, платокъ (К) – *ху́стка*, носовой платокъ (П), *хутро*, нѣм. сл. подбой, подкладка (К) – *ху́тро*, подбой, подкладка (П).

Не обійшов увагою лексикографічний додаток до «Енеїди» також І. Войцехович, створюючи окремий українсько-російський словник «Собрание словъ малоросійскаго нарѣчiя» (1823). Так, із 73 слів на літеру Б 31 лексична одиниця повторює реєстр словничка І. Котляревського, тлумачення багатьох із них

ідентичні, наприклад: *байдуже*, нужды нѣтъ (К) – *байдужэ*, нужды нѣтъ (В), *барило*, боченокъ (К) – *барыло*, боченокъ (В), *басовать*, гордо выступать (К) – *басоватъ*, гордо выступать (В), *бешиха*, рожа (К) – *беши́ха*, рожа (В), *блощиця*, клопъ (В) – *блощи́ця*, клопъ (В), *болячка*, чирей (К) – *боля́чка*, чирей (В), *бондаръ*, обручникъ, бочаръ (К) – *бонда́рь*, бочаръ, обручникъ (В), *брехатъ*, лгать (К) – *бреха́тъ*, лгать (В) та ін. Водночас у новій праці тлумачення деяких слів відкориговано, наприклад: до слова *наймитъ* у І. Котляревського подано відповідник *работникъ*; І. Войцехович запропонував точніше пояснення за допомогою слова *батракъ*.

«Словарь малороссійскихъ ідіомовъ, или собраніе словъ несходныхъ съ русскими», який становить частину праці М. Закревського «Старосвѣтскій бандуриста» (1861), у джерельній базі з 62 назв містить серед переліку творів нової української літератури й праці Івана Котляревського. За нашими підрахунками, із 1125 лексичних одиниць, засвідчених у «Словарі» І. Котляревського, у «Словарі» М. Закревського не виявлено лише восьми лексем (*завійниця*, *зла-личина*, *колючка*, *отрибка*, *пидтоптатъся*, *пидкусить*, *ратушиъ*, *раздабариватъ*) та чотирьох фразеологізмів (*незнатъся о свѣтѣ*, *оскилками дивитъся*, *повну випить*, *робить шуры, муры*). Переважна більшість слів також проілюстрована творами І. Котляревського. Зазначаємо варіанти в поданні деяких слів двома словниками: орфографічні з відмінностями в написанні, не зумовленими відмінностями увимові (*горю-дубъ*–*горюдубъ*, *злы-дни*–*злыдни*, *зь роду* – *зрѣду*, *ма бутъ* – *ма-бутъ*, *на взаводы* – *навзаводы*, *не гоже* – *негѣже*, *не нарокомъ* – *ненарокомъ*, *у ранци* – *ураньцѣ*), фонетичні (*бундюгъ* – *бурдюгъ*, *галанци* – *галаньци*, *весѣлье* – *весѣлье*, *божовильный* – *божовольный*, *журавль* – *журавель*, *капама* – *капѣма*, *карбижъ* – *карабіжъ*, *кличанья* – *кличанье* *чертонхайка* – *чортонхайка*), морфологічні з наявністю різних формотворчих афіксів (*базикать* – *базікати*, *пидборный* – *подбѣрный*, *рохрыстаный* – *розхрыстаный*, *зличити* – *полічити*). Автор «Словаря малороссійскихъ ідіомовъ...», дбайливо використавши лексикографічні напрацювання свого великого попередника, доповнив реєстру частину розлогими синонімічними рядами: *пуздѣрко* – *пуздо* – *пуздѣрокъ*; *худ(т)*

ко – швѣдко – шпáрко; высьікака – вѣскочка; яндола – кондѣйка; скѣба – скѣбка – лѹста, шѹпѣти – тѣмѣти та ін.

Складений для потреб українців Закарпаття, що жили під владою Угорщини, «Русько-мадярський словарь» Л. Чопея (Будапешт, 1883) як лексикографічна робота місцевого характеру хоч і не містить багатьох слів народної і літературної мови Східної України, але проілюстрований творами І. Котляревського.

У лексикографічній праці К.В. Шейковського «Опыт южно-русского словаря» (т.V, вип. I, 1883) використано і досвід І.П. Котляревського як лексикографа (лексеми *тертушка*, *тіорка* та *упырь*, *уродь*, *колдунь* внесено до реєстру зі «Словаря...»), і як мовотворця. У зазначеному словнику з творів зачинателя нової української літературної мови засвідчено стійкі словосполучення (*судьбы уставь*, *уносыты ногы*, *грызтысь без умовкы*), прізвища літературних персонажів (*Тетерваковский*, *Тыгренок*), а також деякі цитати як ілюстративний матеріал (*Любов к отчызньи де героит, там сыла вража не устоит*) і т. ін.

Двотомовий «Малорусско-німецкий словарь» Є. Желеховського і С. Недільського із зазначених 111 українськомовних джерел, серед яких майже половина видана у Східній Україні, спирався і на твори І. Котляревського, з покликанням на які зареєстровано лексичні одиниці: *ветѣра*, *віжлик*, *висикака*, *вомпѣти*; *в три вірви*, *в вітяжку итѣ*, *кабаки даѣти кому* та багато інших.

Серед джерел для укладання першого в українській лексикографії російсько-українського словника «Опыт русско-украинского словаря» (1874) його автор, М. Левченко, у передмові вказує тільки «Енеїду». Однак в ілюстративному матеріалі трапляються також слова з «Наталки-Полтавки» (*пригода*, *пригодонька*, *околичность*). Іменники і дієслова представлені приблизно пропорційно: *писарня* (при канцелярія), *лящ* (при оплеуха), *патинки* (при туфли), *юнацтво* (при удалство), *ззнати* (при помнить), *невинничати* (при прикидываться) і т. ін.

У наступній перекладній лексикографічній праці – словнику М. Уманця і А. Спілки «Словарь російсько-

український» у чотирьох томах (1893 – 1898) – серед загалом невеликої кількості ілюстрацій, дібраних головним чином з етнографічних джерел, мову художньої літератури представляють також колоритні приклади з творів І. Котляревського. Укладачі чотиритомника серед джерел не називають словничок-додаток до «Енеїди», проте є непрямі свідчення його практичного використання. Подані до російських реєстрових одиниць українські відповідники, співвідносні з такими у «Словарі» І. Котляревського, автори доповнюють низкою синонімів, наприклад: *брехун* (*при* лгунь; *разом з* брехач, брехачка, плетюга, чистобреха, скоробреха, стобреха, підбрехач); *розмовляти* (*при* розговаривать; *разом з* вести мову, бесідувати, гомоніти, галасувати); *байстріок* (*при* незаконнорождєнный; *разом з* байстрік, байстер, байстріочка, байстрія, безбáтченко, семибáтченко, самосій; самосійна, падалишна, добутна, нажирована дитина) та ін.

Підсумком і синтезом попередньої лексикографічної роботи в Україні став найбільший українсько-російський словник – чотиритомний «Словарь української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка, надрукований в 1907 – 1909 рр. У передмові до цього видання зауважено, що укладачі високо цінували твори кращих українських письменників як джерельну базу, підкреслюючи, що кращими ж для лексикографічної роботи письменниками укладачі вважали тих, які, майстерно володіючи словом, водночас черпали свій матеріал безпосередньо з народного мовлення [Грінченко 1907: XXVI]. До таких майстрів належав передусім Іван Котляревський. Грінченків «Словарь» рясно проілюстрований його творами. Однак дається взначки незалучення до джерел власне словничка-дodatка до «Енеїди». Наприклад, у чотиритомнику бракує переносних значень деяких слів, наявних у додатку до «Енеїди»: *Багач*, ча, м. Богачь (Гр.) – *багачь*, въ перен. смислѣгонь (К). Значення деяких слів автор «Енеїди» тлумачить ширше, пор.: *золотарь*. Золотыхъ дѣль мастеръ (Гр.) – *золотарь*, серебряныхъ и золотыхъ дѣль мастеръ (К). Хоч місцями тексти обох лексикографічних праць подібні: *зубь*. Родъ пѣсни (Гр.) – *зубь*, родъ пѣсни (К), *халяндра*. Цыганскій танецъ (Гр.) – *халяндра*, цыганская пляска (К), *бѣбехи насадити*. Отбить бока (Гр.) – *бѣбехи насадить*,

отвалить бока (К), *пустітися в ледащо*. Сдѣлаться негодникомъ (Гр.) – *пустіться въ ледащо*, здѣлаться негоднымъ (К), *ходіти на ралець*. Идти съ поздравленіемъ и подаркомъ (Гр.) – *ходить на ралець*, по нарочитымъ празникамъ ходить на поклонъ съ подаркомъ (К), *гайдука садіти*. Танцевать въ присядку (Гр.) – *садить гайдука*, танцювать в присядку (К). Тож наступність лексикографічних традицій І. Котляревського на Б. Грінченка безсумнівна.

Практичне значення фундаментального академічного шеститомного «Українсько-російського словника» (1953 – 1963) полягає в бодай частковому компенсуванні браку в тогочасній українській лексикографії передусім тлумачного словника української мови. Зазначена праця містить лексику і фразеологію художніх творів української літератури від Котляревського. У поданому в передмові до словника списку джерел лексикографічного додатка до «Енеїди» не названо, але ілюстративного матеріалу з творів І. Котляревського багато. За нашими підрахунками, слів, засвідчених у «Словарі» І. Котляревського і проілюстрованих його ж творами в шеститомнику, – 77 (за томами: I – 25, II – 20, III – 8, IV – 10, V – 6, VI – 8). Головним чином це розмовні, експресивно-знижені іменники й дієслова: *бáхур, бéбехи, брехáчка, гольтіпáка, дундóк, кобеніти, лáнець, мандрьóха, пáплюга, полигáтися, потіпáха, розпрíндитися, шу́ри-му́ри* тощо. Засвідчено й фразеологічні одиниці: *покуштува́ти стусані́в, хай йому́ прасу́нок!* та ін. Показово, що чимало прикладів супроводжують тільки ілюстрації з творів Котляревського: *зпідбо́рний, пікіне́р, поколиха́тися, покуштува́ти, прас, полигáтися, розгардіяш, сиріве́ць* і т. ін. Певна частка слів і словосполучень не підтверджена цитатами, хоч вони є у творах І. Котляревського і в його «Словарі»: *варену́ха, го́нтар, коро́ста, пі́рник, шпóндра, шпóнька; про́шу на ві́ступці*. (Дослідники вказували на відсутність ілюстрацій при значній кількості лексем [Городецький 1963: 211]). Деяких з наявних у «Словарі» слів і словосполучень (*геваль, харцизство; пустіться в ледащо, здѣлаться негоднымъ; повну выпить, потерпѣть бѣду; робить шу́ры, му́ры, имѣть тайные затѣи*) в шеститомному виданні немає.

У «Словнику української мови» в 11 томах мовно-літературна і лексикографічна практика І. Котляревського представлена якнайповніше. За винятком лексики, яка вийшла з ужитку, наприклад, назв людей за професією (*дзигармистерь, интеллигаторь, мчалка, тертишникъ, рычка*), назв деяких предметів, їжі та напоїв (*отора, пуздерко, секстерень*), а також слів на позначення неохвальної характеристики (*зла-личина, ласощохлисть, плохушка, придзигльованка, пудофеть*).

Академічна тлумачна лексикографія в Інституті української мови НАН України на сьогодні представлена новим виданням – «Український лексикон кінця XVIII – XXI століття: словник-індекс», у якому за 18-ма джерелами систематизовано склад лексики і фразеології української літературної мови. Зокрема в ньому в аспекті історичної лексикології, орфографії, акцентуації представлено з урахуванням лексикографічної і мовотворчої практики І. Котляревського деякі різновиди слів: акцентні варіанти (*баевый – ба́евий – ба́евий, бебехи – бе́бехи – бебехі, кунтушь – кунтушь – кунту́шь – кунту́шь*), написання разом, з дефісом або окремо (*горю-дубъ – горюдубъ, злы-дни – злидні, зь роду – зроду, ма бутъ – мабутъ, навзаводы – навзаводы, недоч(и) мизи – не-до-шмиги – не до шмиги, пань-матка – паньматка*) та характерне для XIX – XX ст. варіювання непідвладного суворим правилам у сфері запозичень подвоєння приголосних (*интеллигаторъ – інтелігатор, панніматка – паніматка*).

У «Фразеологічному словнику української мови» у 2 кн. (1993) із 26 фразеологізмів, засвідчених у «Словарі» І.П. Котляревського, подано 17. Чотири з них проілюстровано цитатами з «Енеїди» (*пустітися в ледáцо, давáти / дáти прочухáна, лунь ухóпить, дивітися оскілками*). Останній – з ремаркою заст[аріле]. Деякі з них модифіковані (*садіти закаблúками* замість *садіти гайдúка*) або представлені у формі тлумачної частини «Словаря» (*[дáти] в три шії* замість *в три вірви*; пор. у «Словарі»: *въ три вырвы, въ три-шей*). Частина фразеологічних одиниць справді застаріла, втратила актуальність, наприклад, *йти на мѣсто, ити въ рынокъ, ходить на ралець*, по нарочитымъ праздникамъ ходить на поклонъ съ подаркомъ тощо. Водночас відсутність частини фразеологізмів, наявних у «Словарі» І. Котляревського, в працях наступних

лексикографів і в новітніх словниках, нагадує про те, що, при створенні лексикографічних праць важливою настановою є дотримання лексикографічного стандарту, який передбачає передусім дбайливе й уважне ставлення до словникарських надбань попередників. Адже недотримання цієї умови може негативно позначитися на якості лексикографічної праці. Так, фразеологізм *підпускати / підпустити москаля*, відсутній у словнику фразеологізмів, а у «Словнику української мови: В 11 т. Додатковий том» і в «Словарі...» Б.Д. Грінченка його зафіксовано зі значенням «обманувати, брехати» (II, 227; II, 176 відповідно); на жаль, в усіх випадках відсутній ілюстративний супровід. Натомість у «Словарі...» І. Котляревського знаходимо тлумачення *«москаля подпустить, посл. Малорос. знач. Поддѣтъ»*, а в тексті «Енеїди» – відповідну цитату: *Бурлаки всѣ булы моторны, / Тутъ познакомились у часъ, зъ дьявола швидки, проворны, / Пѣдпустятъ москаля якъ разъ.*

Значну роль відіграв словник І.П. Котляревського у мовно-літературній творчості П. Гулака-Артемовського, Г. Квітка-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького та багато інших письменників. Наприклад, із 155 українських слів, зафіксованих у словничку-додатку «Малороссійскія слова, встрѣчающіяся въ первомъ томѣ» до повісті М.В. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки», 64 збігаються з реєстром «Словаря...» до «Енеїди». Серед них назви страв і напоїв (*бу́бликъ, буханѣць, варену́ха, галу́шки, книшъ, коржъ, пўтря, сластѣны, смѣлецъ, сыровецъ утри́бки, юшка, пўтря*), одягу (*жупа́нъ, кобеня́къ, кора́бликъ, пла́хта, свѣтка, хўстка*), хатніх речей та начиння (*каза́нъ, кўхоль, ручни́къ, скрѣ́ня*), народні назви рослин (*петровы батогы, дикій цикорій*), назви людей за соціальним станом (*голодрабець, бѣднякъ, бобыль*) тощо.

Звичайно, неможливо охопити у статті весь спектр проблем, пов'язаних з дослідженням ролі І.П. Котляревського у становленні лексикографії нового періоду розвитку української літературної мови. Спроба аналізу словникарської практики письменника засвідчує вплив його творчості на наступні лексикографічні праці в Україні.

Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1966.

Войцехович І. Собрание словъ малороссійскаго нарѣчія. *Труды общества любителей россійской словесности при Императорскомъ Московскомъ университетѣ.* Москва, 1823, Часть третія, С. 264 – 326.

Гоголь Н. В. Сочиненія. Т. 1 (с. 873 – 904). Москва, 1889.

Горецький П. Й. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963.

Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2 т. Львів: З друкарні тов. им. Шевченка, 1886.

Закревський Н. Словарь малороссійскихъ идіомовъ или собрание словъ несходныхъ съ русскими. *Старосвѣтскій бандуриста, Москва, 1861, Ч. III.*

Котляревскій І. Собрание Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Енеидѣ и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ. Енеида на малороссійскій языкъ перелицованная И. Котляревскимъ. Ч. 1. 2-е изд. Санктпетербургъ: Изд. М. Парпуры, 1808. Словник: 23 с.

Левченко М. Опытъ русско-украинскаго словаря. Киев: Типографія Губернскаго Управления, 1874.

Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. Київ: Радянська школа, 1961.

Павловський Ол. Краткій малороссійскій словар. *Грамматика малороссійскаго нарѣчія* (С. 24 – 74). Санктпетербург, 1818.

Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б.Д. Грінченка. Київ, 1907 – 1909.

Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

Словник української мови: В 11 т. Додатковий том. Кн. 1 – 2. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017.

Українсько-російський словник: В 6 т. Київ: Вид-во АН УРСР, 1953 – 1963.

Шейковський К. В. Опытъ южно-русскаго словаря. Москва, 1883. Т. V (Т – Ю). Вып. 1.

REFERENCES

Biletsky-Nosenko, P. (1966). Dictionary of the Ukrainian Language. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vol. (1970 – 1980). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

- Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vol. Edditional volume. Book 1 – 2. (2017). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).
- Gogol, N.V. (1889). Works. Moscow, Vol. 1 (in Rus.).
- Goretsky, P.Y. (1963). History of Ukrainian lexicography. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR (in Ukr.).
- Grinchenko, B. (1907 – 1909) (ed.). Ukrainian Language Dictionary: in 4 vol. Kyiv (in Ukr.).
- Kotlyarevsky, I. (1809). Dictionary of the Little Russian word contained in the Aeneid and many others in the Little Russian, used as corrected by the words for the fourth part. St. Peterburg (in Ukr.).
- Levchenko, M. (1874). Experience of Russian-Ukrainian dictionary. Kyiv: Typohrafiya Hubernskaho Upravlenia (in Ukr.).
- Moskalenko, A. A. (1961). An outline of the history of Ukrainian lexicography. Kyiv: Radyans'ka shkola (in Ukr.).
- Pavlovsky, Ol. (1818). A Short Little Russian Dictionary. *Grammar of the Little Russian Dialect*. St. Peterburg (in Ukr.).
- Sheykovsky, K.V. (1883). The experience of the South Russian dictionary. Moscow, Vol. V, output 1 (in Ukr.).
- Ukrainian Russian Dictionary: in 6 vol. (1953 – 1963). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR (in Ukr.).
- Voitsehovich, I. (1883). Collection of words of the Little Russian dialect. *Proceeding of the Society of Lovers of Russian Literature at the Imperial Voscow University, Moscow, III*, 264 – 326 (in Ukr.).
- Zakrevsky, N. (1861). The Dictionary of the Little Russian Idioms or the Collection of Words Not Similar to Russian. *Starosvetsky Bandurista, Moscow, part III* (in Ukr.).
- Zhelekhovsky, Y., Nedilsky, S. (1886). (ed.). Malorus-German Dictionary: in 2 vol. Lviv: Z drukarni tovarystva imeni Shevchenka (in Ukr.).

Статтю отримано 11.11.2019

Zinaida Kozyreva

UKRAINIAN-RUSSIAN DICTIONARY-ADDITION TO I. KOTLYAREVSKY'S AENEIDES: THE LEAKES OF THE LEVELS OF MODERN UKRAINIAN LEKSICOGRAPHY

The lexicographic activity of Ivan Kotlyarevsky, the founder of the new Ukrainian literary language, has constantly attracted and attracted the attention of researchers. The further in time his figure moves away

from us, the more noticeable is his influence on the present. In the field of linguistic interests, the most prominent place is the issue of selection and extension of lexical and phraseological means, syntactic constructions of the author of “Aeneid”. Less attention is given to the research of I. Kotlyarevsky’s work as a lexicographer – the founder and sponsor of the author’s lexicography. The article attempts to trace the impact on the following Ukrainian lexicographic works of the Dictionary of the Lesser Russian words contained in “Aeneid” and many other Little Russians used for the fourth part of I. Kotlyarevsky. Small in size (1,125 words) and composed mainly to the text of the one work (“Aeneids”), Kotlyarevsky’s dictionary is valuable both as the first Ukrainian-Russian dictionary with a vocabulary register of the new Ukrainian literary language, and as a model for compiling similar dictionaries in different editions. The lexical and phraseological units, attested in the annex to the “Aeneid” in 1809, are traced to the presence in the following Ukrainian lexicographic works of the 19th – beginning of the 21st centuries. Particular emphasis is placed on the role of Ivan Kotlyarevsky as the originator of Ukrainian author’s lexicography in connection with the creation of the vocabulary of the creative personality language.

Keywords: lexicography, lexicographic standard, author’s lexicography, dictionary of the language of creative personality.